

186913

X. KUR'AN SEMPOZYUMU

Kur'an ve Eđitim

12-13 Mayıs 2007 / Tokat

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	186913
Tas. No:	2007.1006 KUR.3

Ankara 2008

Fecr Yayınları: 115

Dizgi – Mizanpaj: CİNAS

Kapak: CİNAS

Baskı, Cilt: KALKAN MATBAACILIK

Büyük Sanayi 1. Cd. 99/32 İskitler

Tel: 3419234-3421656 Ankara

1. Baskı: Ekim 2008

ISBN: 978-975-6004-52-4

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

Rüzgarlı Cad. Rüzgarlı İşhanı No: 2 Kat: 5 Ulus/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 – Fax: (0 312) 311 47 89

Web: www.fcr.com.tr – e-mail: fcr@fcr.com.tr

OSMANLI BÜROKRASİSİNDE DİN DEVLET İLİŞKİSİ

-Molla Lütü Örneğinde Bir Değerlendirme-

Doç. Dr. Mehmet EVKURAN*

Bu bildiri yapısal açıdan iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümü düşünürümüz Molla Lütü'nin hayatı, fikirleri ve biyografisi ekseninde bir tanıtım üzerine oturmaktadır. İkinci bölüm ise konunun genel bir değerlendirmesi ve metodolojisi üzerinde durmaktadır. Bu bölümde yoğun olarak yapısal bir çözümleme denemesinde bulunmaya çalışacak ve Osmanlı'daki dinsel bürokrasi ve taşıdığı sorunlar, buna bağlı olarak da dinsel düşüncenin seyri üzerindeki etkileri üzerinde duracağız. Buradaki odak tartışma noktası ise Molla Lütü'nin idamı ve bu idamın hukukiliği üzerinden Osmanlı'daki din ve devlet bürokrasisi arasındaki kırılmalı ve sorunlu ilişki tartışılacaktır. Molla Lütü olayını tarihte yaşanmış münferit bir olay olarak ele almak da kendince meşrû bir bilimsel yaklaşımdır. Ancak bizce bu olay Osmanlı din ve devlet düzeninin sorunlu yanlarını tartışmak için iyi bir model niteliği taşımaktadır.

Bildirimizde ele alacağımız kişi kısaca Molla Lütü olarak bilinen Molla Sarı Lütü Lütfullah b. Hasan Tokadî el-Hanefî'dir. Tokatlı Kutbettin Hasan'ın oğludur. Molla Lütü, Osmanlı İmparatorluğunun gelişme dönemi olarak bilinen Fatih ve II. Beyazıt dönemlerinde yaşamış önemli bir kişiliktir. "Deli Lütü" olarak ünlenmiş, ayrıca yaşadığı dönemde de, Tokatlı olduğu için Lütfullah el-Tokadî, sarışın olduğundan dolayı da Sarı Lütü diye de anılmıştır. Asıl adı Lütfullah olmasına karşı Molla Lütü diye anılan bu bilge kişi öyle bildik, sıradan bir âlim değildir. "Delilik" unvanını kıyafeti nedeniyle hak ettiği rivayet olursa da, dilini tutmak nedir bilmeyen ve sözünü esirgemeyen tavrıyla bu unvanı fazlasıyla hak ettiği anlaşılmaktadır.¹

Molla Lütü Tokat'ta doğmuştur, doğum tarihi ise tam bilinmemektedir. İlk eğitimini dönemin önde gelen müderrislerinden Kutbeddin Hasan Efen-

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Ana Bilim Dalı öğretim üyesidir. 1967 Ankara doğumludur. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamlamış, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü ve Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi Jeoloji Bölümünde birer yıl okumuştur. Ardından 1991 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden Mezun olmuştur. 9 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 2000 yılında Çorum İlahiyat Fakültesine intikal etmiştir. 2003 yılında doktorasını vermiştir. 2006 yılında da kelam doçenti olmuştur. Uzmanlık alanı Din Siyaset İlişkisi, Kelam Yöntemi, Felsefe Kelam İlişkisi, Siyasal Kültür, Bilgi Sosyolojisi gibi konulardır.

¹ İhsanoğlu, Ekmeleddin, "II. Osmanlı Bilimi Literatürü", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, cilt II, İstanbul 1998, s. 384 vd.

di'den almıştır. Ardından Hoca Sinan Paşa'nın derslerine devam etmiştir. Bunu meşhur âlim Ali Kuşçu'nun dersleri takip etmiş müderrisliğe ise Ayaşofya Medresesi'nde ders vererek başlamıştır. Hocası Sinan Paşa'nın yardım ve desteğiyle hükümdar kütüphanesinde "Hafız-ı kütüp" bugünkü karşılığı kütüphane müdürü olarak görev yapmıştır. Molla Lütfi için bu görev hayatının en bereketli ve verimli dönemi olmuştur. Bu sayede yani kütüphane müdürlüğünün sağladığı olanaklar sayesinde çeşitli ilim ve fenleri tanıma hırsı ve azmiyle aralıksız bir şekilde durmadan okumuş, ilmini ilerletmiş ve anlayışını geliştirmiştir. Sonra Bursa, Edirne, Filibe ve İstanbul'da bulunan önde gelen çeşitli medreselerde hoca olarak görev yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin üst kademelerinde Fatih'in ölümünden sonra da müsbet/fen bilimlere gösterilen ilgi devam etmiştir. Dönemin önemli ilim ve devlet adamı Sinan Paşa ve öğrencisi Molla Lütfi bu dönemde de matematik ve astronomi üzerine çalışmalarını sürdürdüler. Molla Lütfi, yüz kadar bilim dalının adını ve konularını anlattığı meşhur eseri *El-Metalibu'l-İlahiye fi Mevzuati'l-Ulum* adlı kitabını yazmıştır. Ali Kuşçu'dan Matematik dersleri almış olan Molla Lütfi'nin Matematik ile ilgili diğer bir eseri de *Taz'ifu'l-Mezbah* (Sunağın İki Katına Çıkarılması)'dır. Lütfi'nin bu eseri yazarken İzmirli Theon'un Delas adasında yapılan sunağın iki katına çıkarılmasına ilgili Eflatun'dan aktararak yazdığı ünlü metinden esinlendiği düşünülmektedir.² Bu konu bilim tarihinde *Delos Problemi* adıyla anılır. Sunağın iki katına çıkarılması meselesi de tanrının daha büyük bir sunağa ihtiyaç duyduğuyla ilgili değil, Yunanlıların Matematikçi ihmal ettikleri yolunda bir göndermeye dayanır. Theon, problemin orta orantılı yöntemle çözümlenebileceğini kavramıştı. Molla Lütfi de eserinde, önce çizgi ve karelerin kendileriyle çarpımı üzerinde durmuş, ardından küpün ikileştirilmesinin, yanına yeni bir küp eklemek olmadığını aksine bunu sekiz defa büyütme olduğunu açıklamıştır. Lütfi, böylece Kadizâde'nin *Eşkalu't-Tessi* adlı eserine yazılan *Ebu'l-Fetih Haşiyesi*'nden başlayarak, birçok eserde sözü edilen "geometri bilmeyen kadının (hâkimin) hükmünde yanılıya düşeceği endişesini dile getirmiştir.³

Eserleri

1. *Zubdetu'l-Belâga/Risâle-i Mevlana Lütfi min İlmi'l-Belâga= Risâle-i âdâb/ Molla Sarı Lutfullah b. Hasan Tokadi Hanefi, 900/1494-95 . [y.y.]: Yazma, [t.y.] 105 y.; 30 cm. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet Bölümü no. 1693'de kayıtlı nüshanın fotokopisidir. Mikrofilmi mevcut, (db*

² Adivar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 58-61.

³ Taşköprizâde, *el-Şakâik el-Nu'mâniyye*, s. 279 vd.

no: M00024) 35mm. negatif. 1. Arap dili Risâle-i Adâb (isam demirbaş no: 082909)

2. **Risâle fi Tahkîki Vucûdi'l-Vâcib (Vucûdu'l-Mebdei'l-Evvel):** Süleymaniye kütüphanesi, Yenicami, nr. 1181

3. **Tazîfu'l-Mezbah, La duplication de l'autel : Platon et le probleme de Delos =Risâle-i taz'ifü'l-mezbah:** Molla Sarı Lutfi Lutfullah b. Hasan Tokadi Hanefi Molla Lutfi, 900/1494-95; yay. M. Şerefettin Yaltkaya; çev. Abdülhak Adnan Adıvar, Henry Corbin. İstanbul: Institut Français d'Archeologie de Stamboul, 1940. (Paris, Beyrut: E. de Boccard Editeur, el-Matbaatü'l-Katalikiyye) 61, 23 s.; 24 cm. Taz'ifü'l-mezbah olarak meşhurdur. Geometri Risâle-i taz'ifü'l-mezbah, isam demirbaş no: 062768 ile İSAM kütüphanesinde de kayıtlıdır. Bu eseri ilk kez Brocelman ortaya çıkarmış, Adnan Adıvar da kitabında (*Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 58, 59) tanıtmıştır.

Molla Lütüfî'nin çoğu Arapça olan eserleri XVII. yüzyıla kadar elden düşmemiştir. **Taz'ifü'l-Mezbah** (Sunak Taşının İki Katının Bulunması Hakkında) adlı kitabı iki bölümden oluşur. Birinci bölümde kare ve küp tarifleri, çizgilerin ve yüzeylerin çarpımı ve iki kat yapılması gibi geometri konuları ele alınmıştır. İkinci bölümde ise meşhur Delos problemi incelenmiştir. Molla Lütüfî'nin bu problemi, İzmirli Theon'un eserinden öğrendiği anlaşılmaktadır. İzmirli Theon, İskenderiye Kütüphanesi müdürü Eratosthenes'e atıfla, Delos adasında büyük bir veba salgını çıkınca, ahalinin Apollon rahibine müracaat ederek bu salgının geçmesi için ne yapmak gerektiğini sorduklarında, rahibin tapınaktaki sunak taşını iki katına çıkartmalarını tavsiye ettiğini, böylece kolaylıkla çözülemeyecek bir matematik problemi ortaya çıkmış olduğunu yazar. Mimarlar bu işi başaramayınca, Platon'un yardımını isterler. Platon, rahibin sunak taşına ihtiyacı olduğundan değil, Yunanlılara matematiği ihmal ettiklerini ve küçümsediklerini söylemek maksadında olduğunu bildirdikten sonra, problemin orta orantı ile çözüleceğini ifade etmiştir. Molla Lütüfî işte bu hikayeye dayanarak eserini yazmıştır. Kitabında, küpün iki kat yapılmasının, yanına başka bir küp ilave etmek demek olmayıp, onu sekiz defa büyütme demek olduğunu açıklar.

4. **Haşiye ala Haşiyeti'ş-Şerhi'l-Metâli:** Milli kütüphane Yazmalar bölümü, 64 Karaali 43 numarayla kayıtlıdır. Molla Lütüfî'nin en hacimli eseridir. Sirâceddîn el-Urmevî'nin mantıkla ilgili **Metâliu'l-Envâr** eserine Kütbüddîn Râzî tarafından yazılan **Levâmiu'l-Esrâr** adındaki şerhi için Cürcânî'nin yazdığı haşiyeye dairdir.

5. **Haşiye ala Şerhi'l-Miftâh:** Süleymaniye kütüphanesi, Cârullah Efendi, no 1793. Bu eser, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm adlı kitabının belağat ilimleriyle ilgili olan üçüncü bölümüne Cürânî tarafından yazılan şerih haşiyesidir.

Anlaşıldığı kadarıyla Molla Lütfi bu eseri bazı güç ve anlaşılması zor yerleri açıklamak ve kolaylaştırmak amacıyla yazmıştır.⁴

6. Haşiye alâ Evâli Şerh'i'l-Mevâkif: Adudiddîn el-Îcî'ye ait ve *el-Mevâkif* adıyla meşhur olan kelim kitabının şerhidir. (Millî kütüphane Yazmalar bölümü, 34 atf 1219/5)

7. Es-Seb'u's-Şidâd: bu eser padişah II. Beyazîd'in huzurunda alimlerle yapılan tartışma ve görüşmelerin sonradan kaleme alınmış biçimidir. Düşünürümüz bu kitabında Cürçânî'nin bazı görüşlerini ele almakta ve çeşitli açılardan ona eleştiriler yöneltmektedir.

8. Risâle fîmâ Yete'allaku bi Hurûfi't-Teheccî: Leiden, Universiteitsbibliothek, Or., nr. 958)

9. Risâle fil-Ulûmî's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye (Risâle fi Mevzûâtî'l-Ulûm): Bu eser Padişah II. Beyazîd'a sunulmak üzere yazılmıştır. Kitapta yirmi dokuz Arap dili kırk dördü de İslam diniyle ilgili olmak üzere toplam yetmiş üç ilim üzerinde durulmuştur. Molla Lütfi saydığı ve tanıttığı ilimlerin sayısını hadiste haber verilen yetmiş üç sayısıyla uyduğuna dikkat çekerek kendisinin Ehl-i Sünnet inancına sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirtmiştir.

10. Risâle (Kelîmât) müteallika bi âyeti'l-Hacc: Bu eser de yine II. Beyazîd'in huzurunda hacc âyetiyle (Bakara suresi 196-199. ayetler) ilgili olarak yapılan tartışmaların sonradan kaleme alınmış biçimidir. Molla Lütfi bu eseri veziriazâm Ali Paşa'ya ithaf etmiştir.

11. Risâle-i Mevlânâ (Molla Lütfi'nin Risâle-i Mevlânâ Lütfi'si): Bu eser yazarı belli olmayan Türkçe'nin belâğatı hakkındadır. Arapça bilmeyenlere Arapça'yı öğretmek amacıyla yazılmıştır. Molla Lütfi'nin ölümünden sonra oğlu tarafından temize çekilen bu esere bir de mukaddime eklenmiştir.

12. Harnâme: kaynaklarda bu eserin tanıtımı hakkında yeteri bilgiye yer verilmez. Sadece kitabın kaba ve müstehcen ifadelerle dolu olduğu söylenmektedir.

Kaynaklar, Molla Lütfi'nin keskin zekalı, keskin ve sivri dilli, bilimin pek çok dalında üst düzeye ulaşmış, sözünü söylemekten sakınmayan ve hazır cevaplılıkta usta, geleneksel bilimlerin yanında akılcı bilimlere önem veren biri olduğunu belirtir. Derin bilgisinden dolayı da halk arasında Deli Lütfi diye ün kazanan bu bilginin, aynı zamanda usta bir hekim idi. Sinan Paşa, Fatih zamanında 1470 yılında vezirliğe yükseltilmiş aynı yıl, Sahn-ı Seman'da ve Şeyh Vefa zaviyesinde müderrislik yapan Lütfi de hocası sayesinde Fatih'in saray kütüphanecisi (Hafız-ı Kütüp) olmuştu. İlerleyen yıllarda hocası gözden

⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, s. 1765.

düşünce de Müdderris olarak Sivrihisar'a sürülmüş, Molla Lütfi de kendisiyle birlikte gitmiştir.

Molla Lütfi 15. Yüzyılda, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerinde yaşamış meşhur matematikçiler arasında sayılır. Sinan Paşa'nın ve Ali Kuşçu'nun öğrencisi olmuş, Ali Kuşçu'dan öğrendiği matematik bilgilerini Sinan Paşa'ya aktarmıştır. Böylece Sinan Paşa onun aracılığıyla Matematik öğrenmiştir. Fatih, Sinan Paşa'nın tavsiyesiyle Molla Lütfi'yi özel kütüphanesinin müdürlüğüne getirmiştir. Molla Lütfi bu sayede pek çok değerli kitaptan değişik bilimleri öğrenme fırsatına sahip olmuştur. Sinan Paşa, Fatih tarafından Sivrihisar'a sürülünce, Molla Lütfi de hocası ile birlikte gitmiş, Sultan II. Bayezid'in tahta çıkmasının ardından hocasıyla birlikte İstanbul'a dönmüştür. Bursa'da bulunan Yıldırım Bayezid Medresesi'nde, ardından da Filibe'de ve Edirne'deki medreselerde hocalık yapmıştır.

Molla Lütfi çevresindeki devlet erkânına ve bilginlere şakalar yaparak onları eleştirdiğinden, çoğu kimse tarafından seilmeyen bir kişi oldu. Fatih Sultan Mehmed'le bile sanki onun arkadaşı imişçesine şakalaşardı. Kaynaklarda Fatih ile ilgili şu olay anlatılır: "Belirtildiğine göre bir gün Sultan Fatih bir kitap almak için kütüphanesine gelir ve Molla Lütfi'ye hitaben işaret ettiği kitabın kendisine verilmesini emreder. Yüksek bir yerde olan kitabı almak için Molla Lütfi yerde bulunan bir mermer parçasının üzerine basarak kitabı Padişaha vermek ister. Onun bu hareketini gören Fatih: **"Neyledin, ol taş Hz. İsa Aleyhisselamin mevlididir; ol taş üstüne doğmuştur."** der. Molla Lütfi ses çıkarmaz ve hizmetine devam eder. Kitaplar arasında eski bir bez parçası dikkatini çeker. Güveler yemiş, delik ve tozlu bezi alır, büyük bir saygı ile götürüp Sultan Fatih'in dizinin üstüne koyar. Sultan bu durumdan huzursuz olur ve bu eski bez parçasını neden getirdiğini sorar. Molla Lütfi: **"Devletlû Efendim, neye bî-huzur olursuz? Bu bez İsa Peygamberin beşiği bezidir"** diye cevap verir."

Molla Lütfi âlimdir, zekidir, latifecidir. Yani iyi olmasına iyi, bilgili olmasına bilgilidir ama büyük bir "kusuru" vardır. O kusuru da sözünü ve gözünü budaktan esirgememesidir. Ne âlim tanır konuşurken, ne de devlet adamı. Kısacası, ölçü nedir bilmez. Zaten bu sivri dilli ve ölçüsüz olması onun başına çok işler açmıştır. Padişah huzurunda dahi yapılan tartışmalarda lisanıyla padişahları üzdüğü gibi, gözden düşmesine de neden olmuştur.

İğneli kişiliği, dik başlı tavrıyla ve nüktedanlığıyla dikkatleri üzerine çeken Molla Lütfi, aynı zamanda şiirlerle de meşgul olmuştur. Nitekim kendisine "Şair misin?" diye sorulduğunda, İmam Şafii'ye isnad edilen ve mealen **"...Eğer şiir söylemek âlimler hakkında bir nakise teşkil etmese idi, ben,**

Lebib'den daha şair olur ve ondan daha güzel şiir söyler idim" beytini tekrar ettiği belirtilir.

Hayatında sadelik ve tabiiilik onun bir başka özelliğidir. Gösterişe düşkün değildir. Lâkin haksızlık ve yanlışlık karşısında sabırsızdır. Giyim konusunda olabildiğince basit giyinen ve halkın giyimiyle özdeş olan giysisiyle, kompleksiz tavrıyla dikkati çeker. Müderrislik sırasında ise atına binerek medreseye geldiği, atını kendi eliyle yemlediği, sonra da derse girdiği, ikinci vaktine kadar devam eden dersi tamamlayarak medreseden ayrılıp, Şeyh Vefa Zaviyesi'nde akşam ezanına kadar Sahih-i Buhari'den ders okuyarak açıklamalar yaptığı, zaman zaman ise derslerinde hadisleri açıklarken göz yaşlarını tutamadığı rivayet olunur. Molla Lütfi ya da "Deli Lütfi" namlı bu bilge insanın hayatındaki en büyük dram ise idam edilışıdır. Zaten tarihimizde onu bu kadar öne çıkaran şey de mahkeme sonucu hakkında verilen idam kararı ve padişah onayıyla bu kararın uygulanmasıdır.

II. Bayezid'in hükümdar olmasından sonra hocası ile birlikte İstanbul'a dönmüş, önce Bursa, sonra Edirne ve nihayet Fatih medreselerine müderris atanmıştı. Bu son atama, eskiden beri eserlerini eleştirerek rahatsız ettiği zamanın bilginlerinden İbrahim Hatipzade'nin kıskançlığını kabarttı. Samimi bir Müslüman olan, ancak derslerinde dinin daha ziyade vicdani ve ruhi yönlerine önem veren Molla Lütfi'nin dinsizliği iddiası ortaya atıldı. Bir meclis huzurunda muhakeme edilerek bazı üyelerin karşı oyuna rağmen, Hatipzade'nin fetvasıyla öldürülmesine karar verildi. Molla Lütfi'ye isnat edilen suçların neler olduğu, bir taraftan Molla Ahaveyn adı ile ünlü Muhyiddin Mehmed'in *Ahkamu'z-Zındık* adlı eserinden, öte yandan Molla Lütfi'nin karısının amcası olan Ahmet Paşa'nın yazdığı iki şikayet mektubundan anlaşıl-maktadır.

Molla Ahaveyn'in eserinde belirtildiğine göre, felsefi bir takım görüşlere kapılan ve gurura saplanan Molla Lütfi, şeriat kurallarına saldırmış, çevresine öğrencileri, cahil ve heveslerine düşkün kimseleri toplamış, onların çoğunu hemen hemen inkara ulaştırmış, sapkınlığı kesin bir kimseydi. Ancak bu iddialara öteki kaynaklarda rastlayamıyoruz. Öteki kaynaklar ise onun eleştiri ve taşlamalarında herhangi bir ayırımı yapmaksızın bilim adamlarını, vezirleri ve beyleri hedef aldığını ve onların Molla Lütfi'yi bir bahane ile yok etme konusunda birleştiklerini, İzari Çelebi ile olan tartışmasında sonra ise Sultan II. Bayezid'in ona duyduğu kırgınlığı fırsat bilerek ünlü **Hadis dersi** olayını düzenlettirdikleri konusunda birleşmektedirler.

Ahmet Paşa'nın mektuplarından anlaşıldığına göre de Molla Lütfi, Sinan Paşa'nın ölümünden sonra, onun vakfiyesini ve vasiyetini saklamış, daha sonra bir adamı vasıtasıyla Sinan Paşa'nın mühür yüzüğünü çaldırmış, bir yo-

lunu bularak kendisin Sinan Paşa'nın vakfına müteveli tayin ettirmiştir. Mektuplarda belirtildiğine göre, Molla Lütfi, bu arada, Sinan Paşa'nın terekesindeki kıymetli kitapları, başkalarından çaldığı kıymetsiz kitaplarla değiştirmiştir. Bu yaptığını örtbas etmek için, değiştirdiği kitapların yerine koyduğu kıymetsiz kitapları satmaya çalışmış, bazılarını da satmıştır.

Ahmet Paşa ile Molla Lütfi arasında çıkan sürtüşmenin giderilmesi için **Molla Kestelli** tayin edilmiş, o da yaptığı soruşturmasının sonuçlarını bir rapor halinde padişaha sunmuştur. Molla Kestelli, Ahmet Paşa'yı haklı gösteren bir "Arzname" hazırladığı gibi, dönemin bilginlerinden bazıları da Ahmet Paşa lehinde fetvalar vermişlerdir. Ahmet Paşa, yazdığı bu iki mektupta "arzname" ve fetvalara uyularak Molla Lütfi'nin siyasetle cezalandırılmasını istemektedir. Osmanlının yapılanması ve taşıdığı duyarlıklar gözetildiğinde bir alimin "**siyasetle**" itham edilmesinin ve hakkında "**şimsîr-i siyâsetle**" cezalandırılmasına dair teklifler öne sürülmesinin, onun açısından ne kadar büyük bir sıkıntı ve felakete yol açmış olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü Osmanlı devlet aklının en duyarlı olduğu konu siyasettir. "Siyaset meydanı" ise hakkında dinsizlik, fesatçılık ve isyancılık suçlaması yapılan ve bu ithamlarla yargılanıp suçlu bulunanların idam edildiği alan anlamına gelmiştir. Siyaset meydanı, bu günkü anlamının çok dışında özel bir anlam taşıyor ve açıkça idam sehpasının kurulduğu yeri ifade ediyordu.

Aleyhinde yaratılan olumsuz hava sonunda tutuklanan molla Lütfi, kazaskerler tarafından yargılandı. Ancak yargılama sonunda kazaskerlerin bir hükme varamadıkları anlaşılmaktadır. Molla Lütfi hakkındaki ölüm hükmü Hatipzade'nin baskısıyla Divan'daki ikinci toplantıda uzun tartışmalardan sonra alınabilmıştır. Böyle bir sonuca varılmasında vezirlerin de etki ve desteği olmuştur. Divanın bu hükmü padişah tarafından da onaylanınca Molla Lütfi, 24 Aralık 1494 tarihinde Sultan Ahmet Meydanında idam edildi.

Mahkemesi sırasındaki savunmaları ve haksız yere öldürülmesi, halkın üzüntüsüne sebep olmuş; şairler ölümüne tarih düşmüşlerdir. Öyle ki kimi tarihçiler ve araştırmacılar onun yargılanma ve infaz edilme tarzını ve savunmasını Sokrat trajedisini andıran bir olay olarak değerlendirirler. Adan Adıvar ise Molla Lütfi olayını Osmanlı Türkiye'sinde bilim ve düşünce adına yaşanan ilk felaket olarak niteler.

Molla Lütfi, rivayete göre bir dersinde Hz. Ali'nin vücuduna batan oku namaz kıldıkları esnada çıkardıklarını ve Hz. Ali'nin bunu fark etmediğini söyleyerek "**İşte namaz dediğin böyle olur, bizim namazlarımız bunun yanında bir eğilip doğrulmadan ibarettir.**" şeklinde gerçek namazın önemini ve kişi üzerindeki etkisini açıklar. Bu sözleri üzerine, talebelerinin tepkisi ile karşılaşır. Bir kısım çevrelerce "Deli Lütfi"nin bu sözleri "namazı eğilip doğrulmak-

tan ibaret sayıyor” şeklinde yorumlanarak kendisine “zındıklık” isnad olunur. Şeyhülislâm Efdalzâde’nin katle sebebiyet verecek bir hadise olarak görmediği bu durum, kendisine hasım olan Hatibzâde ve Molla İzari gibi kimselerin katline fetva vermeleriyle sonuçlanır.

Fakat Molla Lütfi’nin idamına hükmedenlerin başında Hatipzâde geldiği ve onun diğerlerini etkilediği, Hatipzâde’nin Molla Lütfi’nin idam edilmesinde bir başka etkenin, daha doğrusu bir eserin neden olduğu belirtilmektedir. Şöyle ki: “Hatipzâde, Sultan II. Bayezid’e takdim etmek üzere kaleme aldığı Seyyid Şerif Cürçâni’nin **Tecrid**’ine yazdığı hâşiyeyi okuyan Molla Lütfi, mevcudatın taksimi bölümünde gördüğü yanlışlıklar nedeniyle hâşiyeyi aşağılayan bir eser yazacağını ifade eder. Bunun üzerine Hatibzâde kendisini bir ziyafete davet ederek eserinde reddettiği yerleri sorar fakat yeterince bilgi alamaz. Bu durum Hatipzâde’nin canını sıkar. Nitekim Şeyhülislâm Efdalzâde’nin Molla Lütfi’nin idamını gerektirecek bir suç bulmadığını söyleyerek heyetten çekilmesi üzerine, Hatipzâde’nin heyetin başına geçerek idama fetva verdiği ve diğer alimleri de etkilediği belirtilmektedir. İdam kararının ardından bazı yakınlarına Hatipzâde’nin, **“İşte şimdi kitabımı kurtardım”** şeklinde bir söz sarf ettiği de nakledilmektedir.

Kaynaklarda Molla Lütfi’nin net olarak hangi suçla itham edildiği ve hangi suça dayanarak idam edildiği meselesi konusunda farklı bilgi ve rivayetler yer almaktadır. Genellikle göze çarpan husus onun zındıklık ve ilhâd ile suçlanmasıdır. Ancak hangi sözünün ya da fiilinin ilhad ya da zındıklığı için mesned ve delil teşkil ettiği konusunda yeterli bir bilgiye rastlamamaktayız. Molla Lütfi’yi yargılayan mahkeme heyeti üyelerinden olan Molla Ahaveyh, şahitlerin Molla Lütfi aleyhinde zındıklık, nübüvveti inkâr, Hz. Peygambere hakaret irtidâd, halkı dinden saptırma gibi pek çok suçlama yönelttiklerini belirtir.⁵ Kınalızâde ise ona yöneltilen suçlamanın **“sapıklık, ifsat, dinsizlik ve geniş mezheplilik”**⁶ olduğunu, Sehî de **“küfür sözü söylemek”** suçunu işlediğini söylemişlerdir.⁷

Molla Lütfi’nin hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında bağımsız bir çalışması olan ve bu çalışması yayınlanan Orhan Şaik Gökyay, kitabına yazdığı önsözde Molla Lütfi’nin parlak ve imrenilecek kişiliğine, keskin zekasına ve derin bilgisine ve tüm bunları tamamlayan açık ve net diline dikkat çektikten sonra, ona karşı beslenen kinin biraz da normal olduğunu dile getirmektedir. Gökyay, düşünürümüzün idamına neden olan üzücü süreçle ilgili olarak şu

⁵ *es-Seyfu’l-Meşhûr*, vr. 334

⁶ *Tezkire*, II. Cilt, s. 828, 829.

⁷ *Tezkire*, II. Cilt, s. 152.

tespiti yapar: "O, kişiliği daha önceki bilginlerin, sonradan gelenlerce tek el kitabı bilinen, dokunulmaz sayılan eserlerinde yanlışlar bulacak kadar derin bilgisinde ve bunları ortaya koyacak kadar cesaretinde gösteriyor değildir. O, bu yanlışları doğru saymayı, görmezden gelmeyi nefsine yediremediği için, açıklamadan edememiştir. O, bu bilgisinin dağıtmak için kendisini aramakta ve beklemekte olan öğrencilerine ve öğrenmek isteyenlere her gittiğinde, bindiği hayvanını kapının halkasına kendisi bağlayacak ve önüne yemini kendisi koyacak kadar tabii; kılık kıyafetinden bir ayrıcalık beklemeyecek kadar gösteriştenden uzak zevâhire karşı umursuz; Buhari'nin hadislerini açıklarken gözleri yaşaracak kadar taşkın duygular içinde tertemiz bir Müslüman; beş vakit namazının, eğilip kalkmadan ibaret olduğunu söyleyecek kadar riyasız bir dindar...İşte bu insanın karşısında ve arkasında kızgınlıklarını, kıskançlıklarını onun kanında serinletmek isteyen "ulemâ" kılığındaki bir kinci takımı..."⁸

Molla Lütüfi, At Meydanında idam edilmek üzere götürülürken halkın, yolun iki tarafına toplanarak kendisine övgü dolu sözler söylediği ve imanına şahadet getirdiği belirtilmektedir. 1494'te idam edilen Molla Lütüfi, Defterdar Mahmut Çelebi Mescidi haziresine defnedilir. İbn Kemal'in diğer adıyla Kemal Paşazade'nin hocası Molla Lütüfi hakkındaki şu ifadeleri, niçin idam edildiğini gösterir mahiyettedir: "**Akranının kıskançlığı belasına uğradı. İnce tabiatlı, şakacı, nadir söyleyici bir kimse idi. Çoğu kişileri donatırdı. O cihetten düşmanları çoğalıp üstüne geldiler ve iftira ile helakine çalıştılar**". Hoca Sadedin Efendi eserine Molla Lütüfi'nin idam edilmesi olayı hakkında "Merhûmu ortadan kaldırmak için hileler icad etmişlerdir." demektedir.⁹

Kaynaklarda yer alan pek çok tarihçinin de itibar ettiği görülen bu açıklama biçimi yani Molla Lütüfi'nin "**hased-i akran belasına uğradığı**"¹⁰ ve bu yüzden idam edildiği biçimindeki açıklama biçimi bizce yeterli ve inandırıcı bir açıklama sayılmaz. Bu açıklama (!) biçiminin bilimsel açılarından sorunsallaştırılması, incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Ki bu da Osmanlı Devletinde yapı ve kültür, yönetim ve düşünce arasındaki ilişkilerin ve geniş anlamda siyasal kültürün irdelemesini gündeme getirir.

Her şeyden önce sözü edilen bu söz ve ima ettikleri üzerinde durmak gerekir. "Hased-i akran belasına uğramak" ifadesi o çağlarda iktidar sahiplerinin kurdukları ve bu yüzden sorumlu oldukları sistemi anlamak bakımından dikkat çekicidir. İlim dünyasının ve ilim adamlarının her türlü iftira, töhmet, suçlama ve bas-

⁸ Gökyay, Orhan Şaik, *Molla Lütüfi*, vı.

⁹ Hoca Sadedin, *Tâcu't-Tevârih*, II. Cilt, s. 548.

¹⁰ Hoca Sadedin, *Selimnâme*, II. Cilt, s. 615.

kıdan uzak biçimde faaliyetlerini yürütmeleri ve kendilerini alabildiğine özgür hissetmeleri bir toplumda ilme verilen değerın pratikteki ölçüsüdür. Eğer ilim adamları ilim yaparken ve düşüncelerini dile getirirken her an bir iftiraya uğrayabilecekleri ve bu yüzden hayatlarını bile kaybedebilecekleri kaygısı altında yaşarlarsa o toplumda ilim gelişmez. Siyaset her şeyi olduğu gibi ilmi ve ilim adamına da tahakküm eder, onları elinde oyuncak haline getirir. İlim o toplum üzerinde güzelliklerini gösteremez. Bunun yerine ilim kılığına girmiş siyaset egemen olur.

Bu sürecin ve olumsuz durumun ilim adamları üzerindeki etkisi büyük ve tarifi nerdeyse imkansız kalıcı felakatlere yol açar. İlim adamları ilim yapıp insanları, halkı ve yöneticileri aydınlatmak, onlara doğruları ve gerçekleri dürüstçe söylemek yerine siyaset yapmaya ve iktidarı etkilemeye çalışırlar. İktidar sahiplerinin gözüne girmek ve onların sempatisini kazanarak kendi güvenliklerini sağlama almaya gayret ederler. Bunun en acı sonucu ise ilmi ve ilmî düşünceyi kaybetmektir.

İşte bizim işaret ettiğimiz ve köklü bir sorun olarak gördüğümüz siyaset-ilim ilişkisinin gerisinde yatan siyasetin ilmi nesneleştirten onu daima yönlendiren güçlü etkisidir. Bundan dolayı ilim adamları belirli zamanlarda kendilerini özgür hissetmişlerse de açık ya da gizli biçimde iktidarların keyfîliklerinden dolayı güvensiz bir atmosferde yaşamışlardır. Dolayısıyla başta Molla Lütfi gibi diğer ilim adamlarının sadece “**hased-i akrân belası**”na uğradıkları açıklaması kesinlikle yetersiz ve yanıltıcı olup onun gerisinde yatan ve iftira, haset, suçlama yoluyla ilim adamlarının birbirlerini tasfiye etmelerine olanak tanıyan siyasi ve sosyal yapının da etkisini göz önünde bulundurmak zorunludur. Osmanlı tarihinin belirli dönemlerinde yaşanan bazı iç kargaşa ve karışıklardan dolayı belirli suçlama biçimlerinin oldukça yaygın ve etkili biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bunların başından “**zındıklık**” gelmektedir.

Molla Lütfi'nin İdamının Hukukîliği Sorunu

İslam düşünce geleneğinde zındıklık ve ilhad sorunu eskilere kadar uzanan tarihsel, siyasi ve teolojik kökenlere sahiptir. İslam'da ortaya çıkan ilk zındıklık/zendeka hareketi sosyal bir tepki niteliği taşıyan ve İslam inanç ilkelerine karşı gizlice direnen ve hatta muhalefet edip onu bozmaya çalışan Mazdekizm ve Maniheizm gibi din taraftarlarından gelmiştir. Kaynaklar bu kesimlerin ağırlıklı olarak Fars kökenli olduğunu ve mevâlî ve şûbîye hareketleriyle de bağlantılı olduklarını söylerler. Nitekim zındık sözcüğünün etimolojisi de bu tarihsel bilgileri doğrular niteliktedir.

Zındıklık ve mülhidlik hareketinin tarihsel ve kökenlerini ve gelişimini inceleyen bazı bilim insanları, bu hareketleri bazı bölümler altında incelerler.

Bunlar: Kelâmî (teolojik) zenadîka, fikhî zenadîka, bürokratik zenadîka, entelektüel zenadîka, mezhepçi ve kitlesel zenadîkadır.¹¹

Zendaka, zındık kelimesine İslam kaynaklarında ilk kez Emevîler döneminin son yıllarında yazılan kaynaklarda rastlanır. Zındık kelimesi Arapça değildir. Zendîk, zindîk şeklinde okunan Farsça kökenli kelime Sâsânî dönemindeki senevî (düalist) karakterli bir inanç yapısı ortaya atan Zerdüş'te ve Mani dinleriyle ilgili olduğu söylenir. Mani, Zerdüş'ün ünlü kitabı Avesta'ya bir yorum yazmış ve minyatürlerle süslediği bu kitabına da zend(=yorum) adını koymuştur. Şu halde **Zend-Avesta** sözü Avesta'nın yorumu anlamına gelmektedir. Araplar da bu kitaba ve içerdiği inançlara inananlara "Zend'e inanan" anlamında zendî kelimesini kullanmışlar ve zamanla da kendi telaffuzlarına uydurarak zindîk, zendîk (çoğulu zenâdîka) kelimesini geliştirmişlerdir.

Görüldüğü gibi İslam düşünce tarihinde zındık sözcüğü, İslam'a yabancı bir din olan Zerdüş'tlük ve o coğrafyada yaşayan benzeri inançları betimlemek üzere kapsayıcı olumsuzlayıcı bir kelime olarak kullanılmıştır.

İlham kelimesi ise Arapça'dır. Kur'an'da "doğru yoldan sapan, uzaklaşan, sapıklığa düşen" anlamında birkaç yerde kullanılmıştır. Örneğin Hac suresi 22/25. ayetin Türkçe anlamı şöyledir: **"İnkâr edenleri, Allah'ın yolundan yerleşik ve yolcu bütün insanlar için eşit kılınan mescid-i haramdan alıkoyanları ve orada zulüm ile yanlış yola saptırmak (bi ilhâdin)isteyeni can yakıcı bir azaba uğratırız."**

Bu Kur'anî kavram zamanla İslam'ı diğer din ve inançlara karşı savunan Kelamcılar tarafından ve işin hukuksal yönüyle ilgilenen fıkıhçılar tarafından da kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı literatürüne de kelam ve fıkıh kitabiyatı yoluyla geçmiş ve mülhîd-zındık sözcükleri aralarındaki ince fark atlanarak çoğunlukla eşanlamlı olarak yaygın biçimde kullanılmıştır.

Zındık kelimesi önceleri davranışlarında İranlıları taklid eden, abes ve eğlenceye düşkün kimseler için daha sonraları Manizm mezhebine girip iki Tanrı inancını benimseyen herkes için kullanılmıştır. Abbasiler döneminde kelimenin anlamı biraz daha genişleyerek ulûhiyyeti inkâr eden ve dinde hafiflik gösteren herkes için kullanılmıştır. Halife II. Velid bin Yezid'in mürebbsi Abdussamed b. Abdülala bir zındıktı.¹² Ca'd b. Dirhem için de zındıklık ithamında bulunulmuştu. Kendisi zındıklıkla itham edilmiş olsa da Halid

¹¹ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhîdler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, 2. baskı, s. 19 vd.

¹² İsfahani, *Egani*, VI, s. 132

b.Abdullah el-Kasri zındıkları takip ve cezalandırma hususunda acımasızdı.¹³ Câhız, Zanâdika'nın dini kitapları hakkında geniş bilgi vermiştir. Câhız'dan sonra İsfahânî (396/397) zındıklar hakkında bilgi vermiş onların Seneviyye (Düalist) adıyla bilindiğini iki ilaha taptıklarını ve Manizm ilkelerini benimzediklerinden söz etmiştir.¹⁴

Mehdi başına *Sahibu'z-Zenâdika* ünvanı taşıyan ve görevi zındıkları ve inançlarını ortadan kaldırmak olan şahsı getirdiği müstakil bir daire kurmuştur. Zındıklıkla itham edilen herkesi öyle olmasa da öldürüyordu.¹⁵ Mesudi: "Mehdi, dinsizleri öldürmekte aşırıya gitmiştir. O, bunları red için kitaplar yazdırmış onlara cevap vermek için ilmi münazaralarla görevli bir heyet oluşturmuş ve Zenadika Dairesi Başkanı'nın idaresine verdiği görevi zındıkları araştırmak ve yargılamak olan devlet dairesini oluşturmuştur."¹⁶

Mansur, bir ibahi olarak suçlanan ve dinin insanlara helal kıldığını haram, haram kıldığını helal sayan, bu amacı doğrultusunda dört bin hadis uydurduğu söylenen İbn Ebî'l-Evca'yı zındıklık suçlaması nedeniyle öldürmüştür.¹⁷ Mansur döneminde vezirlik yapmış İbn Mukaffa, İran Zerdüşť geleneğine sahip bir sistem önermişti. Siyasi ve kültürel anlamda İran etkisi bu dönemde vardı.¹⁸ Fars kültüründen yapılan çeviriler İslam kültürünün bünyesini derinden etkilemiştir. Mehdi döneminde Maniheizm oldukça etkili olmuştur. Abbasi yönetimi yabancı inanç ve kültürleri şiddet yoluyla sindirme politikası izlemiştir. 168/784'de Bağdat'ta pek çok mühlid ve zındık ölümle cezalandırılmıştır.¹⁹

İslam devletleri genişleyen topraklarla birlikte farklı inançlarla yüzleşme problemiyle baş etmek zorunda kaldılar. Kelamcılar bu işin apolojik yönünü üstlenmişler ve İslam inancının temellerini akli ve nakli delillerle diğer inanç mensuplarının iddialarına karşı savunmuşlardı. Bu açıdan onlar dış işleri bakanlığı gibi çalıştılar. Ancak diğer sorun daha sıcak ve tehlikeliydi. Görünüşte İslam'ın üstünlüğünü kabul eden ancak halk arasına karışarak kendi inançlarının propagandasını yapan Maniheizt ve Zerdüşťler sadece inanç ve düşünce sorunu olmakla kalmıyor, pek çok siyasal ihtilalci hareketin de geri planını oluşturuyordu. Bu yüzden devlet yetkilileri zındıklık ve ilhad konusunu kendi

¹³ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, II, s. 418

¹⁴ *Egani*, III, 73; Hasan İbrahim Hasan, *age*, II, s. 419

¹⁵ Hasan İbrahim Hasan, *age*, II, s. 419

¹⁶ Mesudi, *Murucu'z-Zeheb*, II, s. 401

¹⁷ Laoust, *Ayrılkıç Görüşler*, s. 88

¹⁸ Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, I, s. 238 vd.

¹⁹ İbn Cevzi, *Muntazam*, VIII, s. 293

güvenlikleri açısından birincil derecede bir sorun olarak algıladılar. Ebu Cafer Mansûr (158/775) döneminden sonra halife Mehdî zamanında zındıklık ve ilhad hareketleri öylesine güçlenmiş ve genişlemişti ki halife diğer tüm işleri bir kenara bırakarak bu hareketlerle ilgilenmek zorunda kaldı. Tenasüh, hulûl, ulûhiyet iddia edenler gibi farklı girişimler karşısında siyasal önlemler alındı. Ayrıca bu dönemde sultanlar ile ulema arasında kurumsallaşan bir yakınlaşma da görülmektedir. Sultanlar İslam'a aykırı inanç ve fikirlerin ele alınıp çürütülmesi için entelektüel ve teolojik çaba göstermesi için ulema-dan yardım istedi. İslam düşünce tarihinde, zındıklık hakkında risale yazıl-masını emreden ilk halife Mehdi olmuştur.²⁰ Ulema da başta zındıklık ve ilhad olmak üzere diğer inanç ve düşüncelerin İslam açısından durumunu or-taya koyan eserler ve risaleler yazdılar. Yazılan bu metinler, ağırlıklı olarak cedelci bir yöntemle kaleme alınmıştır. Kalam eserlerinin yazılma gerekçele-rinin başında bu saydığımız gelişmeler büyük rol oynamıştır. Kalam'a yönel-tilen cedelci olması, muhataplarının delillerini çürütmeye odaklanması hu-susunun gerisinde yatan tarihsel ve toplumsal neden budur.

Osmanlı Din Bürokrasisinin Yapısı

Sahn Müderrisliği makamının Osmanlı din bürokrasisi içinde taşıdığı önemi de bu burada hatırlamak gerekir. Sahn müderrisliği Osmanlı yüksek uleması hiyerarşisinde ilmiye bürokrasisine sıçramak için oldukça önemli bir konumdu. Buraya gelmek geldikten sonra da buradaki konumunu muhafaza etmek gerçekten maharet isteyen bir işti. Tokat gibi Anadolu'nun mütevazi bir kentinden gelip hocası aracılığıyla Fatih'in gözüne giren ve kısa zamanda Sahn müderrisliğine tırmanan Molla Lütfî'nin İstanbul yüksek uleması ara-sında ilgi, dikkat ve biraz da antipati çekmiş olduğunu tahmin etmek zor de-ğildir. Bunlara Molla Lütfî'nin biraz alaycı kişiliği, sert ve uzlaşmaz üslubu da eklenince hakkındaki olumsuz düşüncelerin abartılarak yayılmış olması da kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı'da ilmiye sınıfın içinde (silk-i ilmiye, tarîk-i ilmiyye) üst basa-maklara yükselmek eserler vermek, dersler ve vaazlarla göz doldurmak ve böylece sultanın gözüne girmekle mümkün oluyordu. Daha açık bir anlatım-la, İmparatorluk çapında ilmiye bürokrasisinin zirvesine giden yol, gidildikçe daralan ve çetrefil bir hal alan ve nihayet önceden buraları ele geçirmiş olanların sığabileceği sayıda ve nitelikte kişiye yer veriyordu. İşte Sahn mü-derrisliği de bu geçidin en tehlikeli ve en dar yeriydi.²¹

²⁰ Suyûtî (911/1505), Celaleddin Abdurrahman bin Ebi Bekr, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 271.

²¹ Uzun dönemler boyunca Sahn müderrisliği için ayrılan kadro sayısının sadece sekiz olduğunu bilmek, bu konunun ne kadar elde edilmesi zor olduğunu ortaya koyar. Fahri Un-an, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara 1993, s. 176. Ayrıca Sahn müderrisliğinin-

Bu durum Molla Lütü'nin başına gelenlerin en önemli bürokratik nedeni: *"Tepeye çıkmaya talip adaylar, bu daracak geçitten geçebilmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmeyi göze almak zorundaydılar. Molla Lütü gibi güçlü bir rakibi o geçitten atmanın tek yolu ise ancak hayatına son vermekle mümkün olabilecekti ve öyle oldu."*²² Bizce iş bu kadarıyla kalmadı. Zira Molla Lütü tasfiye edilirken arkadan gelen muhtemel benzerlerine de göz dağı verilmiş ve bürokratik dengeler takviye edilmiştir.

Dinsel bürokrasinin bu kadar hassas olduğu bilindiğine göre, Molla Lütü'nin nasıl olup da kısa zamanda şaşılacak bir hızla yükseldiği sorusu akla geliyor. Bu soruya cevap vermek için Osmanlı'da ilmiyye sınıfında uygulanan "intisâb" geleneğini akılda tutmak gerekir. Molla Lütü'nin, *"Zamanın Ebû Hanife'si"* olarak bilinen Molla Hüsrev'in öğrencisi olduğu aktarılır. Ancak esas olarak o, Sinan Paşa'ya **kapılanmıştır**. Molla Lütü'yi yukarıya taşıyan ya da ona yardımcı olan hocası Sinan Paşa'nın rolü büyüktür. Osmanlı intisap sistemi gereğince Molla Lütü, hocası Sinan Paşa'nın tahsil görür. Bir bakımına onun himayesi ve güvencesi altındadır. Bu durumu ona bir tür dokunulmazlık tanımış ancak hocasının ardından hakkında biriken husumetin de patlak vermesine yol açmıştı. İntisap sisteminin zaafı ve kırılabilirliği de burada yatmaktaydı.

Müslümanlar dinlerinin diğer dinlerden farkını vurgularken İslam'ın bir din adamları sınıfına sahip olmadığı gerçeğini büyük bir istekle dile getirirler. Gerçekten de Hristiyanlık gibi dinsel örgütlenmenin oldukça belirleyici olduğu diğer bazı dinlerle karşılaştırıldığında İslam dini daha sade ve dünyevî bir görünüme sahiptir. Ancak olayın kuramsal yönünün dışında bir kurumsal ve tarihsel boyutu da vardır. Ve burası teoriyle, çok da örtüşmez. Dinlerin dünya kurma ve dünya koruma işlevleri, ne kadar manevî olursa olsun onları iktidarlar bütünleşme ya da en azından ona yakınlaşma zorunluluğuyla karşı karşıya getirmiştir. Bu husus, dinin öğretisinden çok onun geliştiği coğrafyada hüküm süren siyasal ilişki ve kültürel ortamla yakından ilgilidir.

Osmanlı'da zındıklık ve mühlidlik geleneğinin daha çok siyasal bir hassasiyetle paralel geliştiği görülmektedir. Zındık ve mühlid, Osmanlı resmî İslam görüşü olan Ehl-i Sünnet inanç sistemine aykırı olma durumunu anlatmasının yanında bir de "Râfızîlik" suçlamasına da yol açmaktadır. Osmanlı devletinin yine bir Türk devleti olan Safevîler olan iktidar savaşının teolojik ve politik bakiyesi olan bu yafa sorunu (Şîî, Alevî, Rafızî, Kızılbaş olma) bugüne kadar Türk toplum ve politik yaşamını etkileyegelmiş en hassas sorun-

deki münhal kadrolar için yapılan müderrislik imtihanları için bakılabilir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s. 64 vd.

²² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühlidler (15.-17. Yüzyıllar)*, s. 226.

lardan biridir. Nitekim aynı olguyu Molla Lütfi'nin mahkemesinde ileri sürülen ithamlarda da görüyoruz. Onun bir mühlid, zındık olmasının yanında bir de sapık fikirlerle halk arasında huzursuzluk ve fitne çıkardığı dile getirilmiştir. Devletin bu ithamları kulak ardı etmesi düşünülemezdi. Sanığın dinî görüşleri bir yana siyasal açıdan Safevî yandaşı olduğunu ima eden söylenti ve iddiaları Osmanlı bürokrasisi ciddiyetle ele alıyordu.

Gerçekten de ruhbanlık hem kurumsal açıdan hem de kuramsal açıdan İslam'ın teolojik öğretisine temelden aykırı bir kurumdur. İslam daha başlangıçta ruhbanlık eğilimlerini dinî ve ahlakî açıdan geçersiz ilan etmiş ve bunu bit tür dinde aşırılık ve sapkınlık olarak nitelemiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bir ayette ruhbanlık açıkça zikredilerek ele alınmış ve bunun Allah'ın bir buyruğu olmadığı aksine, insanların dinde aşırıya kaçan yorumları sonucu ortaya çıktığı bildirilmiştir. (Hadîd Suresi'nde geçen ayetin mealî şöyledir: **"Sonra bunların izinden ard arda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik. Ona uyanların kaplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık/emretmedik. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için/gerekçesiyle bunu yaptılar. Anca buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenleri mükafatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır."** (Hadîd Suresi, 57/27. ayet)

Ayrıca Hz. Muhammed'in hayatında da ruhbanlık benzeri uygulamaların yer alması aksine bazı örneklerde de görüldüğü gibi yasaklanması olgusu sonraki Müslüman kuşaklar açısından ruhbanlığı imkansız kılmıştır. Ruhbanlık bizatihi bir yaşam biçimi olarak özgün İslamî deneyimin parçalandığı ve Müslüman kitleler arasında farklı felsefî ve mistik eğilimlerin ortaya çıktığı sonraki dönemlere özgü bir şekillenme olarak karşımıza çıkacaktır.

Günümüzde İslam'ın Şii yorumu dışarıda tutulacak olursa Müslümanların büyük çoğunluğunun ruhbanlık ve din adamlığı konusunda olumlayıcı düşünceler taşımadığını belirtmek zorundayız. Şia dünyasında da Ayetullahların dinî ve sosyal yetkilerinin zaman zaman ciddi biçimde sorgulandığını da göz ardı etmemek gerekir.²³

Ancak bu olguyu diğer açılardan da ele alıp tartışmanın zamanı gelmiştir düşüncesindeyim. Bağımsız bir din adamları ve ruhban sınıfının olmayışının İslam'ın bir ayrıcalığı olduğu sıkça dile getirilirken, din bilginlerinin toplumsal konumları ve sorunları konusuna yeterli bir ilgi gösterilmemiştir. Bu, dinsel düşüncenin toplumsal seyri ve gelişimi ile de yakından ilgili bir konudur. Çünkü dinsel düşünce onu üreten, sistematize eden, savunan, öğreten

²³ Ahmet el-Katip, *Şia'da Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, çev. Mehmet Varol, Ankara 2005.

kesim olan din adamlarının (bu deyimim en azında Sünnî dünya açısından sınırlı olduğunu bilerek kullanıyorum.) sosyal durumlarından bağımsız biçimde düşünülemez.

Molla Lütü olayı örneğinden hareket ederek Osmanlı'da din siyaset ilişkisinin iç yüzünü ortaya koymak mümkündür. Osmanlı devleti iki farklı dünyanın, iki farklı medeniyetin ve iki büyük dinin kesiştiği ve çoğunlukla da birbirleriyle karşı karşıya geldiği duyarlı bir coğrafyada kurulmuştur. Anadolu zaten eski kadim uygarlıkların beşiği olan ve pek çok eski inanç ve kültürün izlerini taşıyan bir coğrafyadır. Özellikle Hristiyanlık açısından dinsel ve siyasal açıdan büyük önem taşıyan Doğu Roma İmparatorluğu'nun hemen başucunda ortaya çıkan ve kısa denilebilecek bir zamanda İstanbul'u fethederek Doğu kilisesinin merkezini sınırlarına katan bir İslam devleti olması, Osmanlı Devletine dikkat çekici özellikler kazandırmıştır.

Osmanlı Devleti kuruluş aşamasından itibaren, sürekli biçimde aşırı politik, çok dinli ve çok kültürlü bu coğrafyada hüküm sürmenin avantajlarının yanında zorluklarını da derinden yaşamıştır. Denebilir ki her şey siyasî iktidarı sağlamlaştırma ve devam ettirme ihtiyacı açısından değer ve anlam kazanmıştır. Bu hususun dinî anlayışa ve dinî kurumsallaşmaya da yansıdığı kolaylıkla tahmin edilebilir.

Bu konuyu irdelediğimizde Türklerin henüz Anadolu'ya geçiş yapmadan önceki dönemde İslam'la ilk tanışmalarına kadar geri götürülebilecek bazı köklü etkileşimlerin izlerine rastlarız. Pek çok İslam tarihi uzmanı Türklerin Müslüman olmalarıyla birlikte Sünnî İslam'ın güç kazandığı değerlendirmesini yapar. Türklerin İslam öncesi kültürlerinden taşıya geldikleri otoriteye bağlılık, birlikte hareket etme, sosyal ve siyasal bütünlüğe azami riayet gibi özellikleri onların İslam'ın Sünnî yorumunu kolaylıkla tanıyıp benimsemelerine yol açmış olmalıdır. Başlangıçta Batıya göç ederken kendilerinden önce İslam dinini benimsemiş olan İran halkıyla tanışmış ve Emevî yönetiminin mevaliyi dışlayıcı politikasından dolayı belirli bir dönem Şîî muhalif yorumun etkisi altında kalmışlar ise de zamanla otoriteye olan eğilimleri onları Sünnîliğe yaklaştırmış olduğu düşünülebilir.

Osmanlılardan önce Türklerin kurduğu Selçuklu Devleti de yoğun biçimde Ehl-i Sünnet mezhebinin ve özellikle de Hanefî fıkıh sisteminin prensiplerine göre yönetilmiştir. Ehl-i Sünnet imamet/hilafet teorisinde imamın yerine getirmesi gereken şartlar arasında "bidatlarla ve dini bozan fitnecilerle savaşması, sünnete sahip çıkması" yer almaktaydı. İmam, sultan dinin koruyucusu olacaktır. Bu şartın gerisinde siyasî otoriteyi sağlama alma ve sürekli kılma arzusu yatmaktaydı. "*ed-Dîn ves'-sultân tev'emâni*": **Din ve sultan ikiz kardeşler**. Gazzâlî'nin eserlerinde sıkça dile getirdiği bu söz dinin

siyasi iktidara duyduğu ihtiyacı ilan etmektedir. Ancak burada tartışılması zorunlu bir sorun bulunmaktadır.

Din, bir toplumda saf haliyle indirildiği özgün ve katıksız biçimiyle bulunmaz. Araya tarihin ve kültürün de girmesiyle dinî anlayış ve uygulamalarda farklılaşmalar olur. Bu, kendisinden kaçamayacağımız sosyolojik ve kültürel bir olgudur. Üstelik bu olgusal durum yalnızca İslam'a özgü de değildir. Hemen hemen tüm büyük dünya dinlerinde bu farklılaşma gerçeği yaşanmıştır. Şu halde iktidarın dini koruması ve kollaması ne anlama gelir? Korunan şeyin içeriği nedir?

Tarihe bakıldığında din denildiğinde hep belirli bir mezhebî anlayışın kastedildiği ve bir dinin belirli yorumunun öne çıkarıldığı görülür. İktidarın dini koruması ise, olgusal anlamda dinin belirli bir yorumunu resmîleştirirken diğer yorumlarını da sapık ilan etmesi ve tasfiye etmesi biçiminde uygulanmıştır. İşte hem bizde hem de Batı'da yaşanan mezhep kavgalarının ardında yatan dinsel gerekçe budur. Elbette ki herhangi bir yerde bir mücadele varsa eğer bu büyük oranda iktidar kavgasıdır. Savaş için öne sürülen dinsel gerekçeler ise dinin aşırı yorumundan başka bir şey değildir. Siyasi ve toplumsal durumları, tasarrufları ve talepleri meşrulaştırmak için dinin kullanılması daha yumuşatılmış bir ifadeyle dine başvurulması hem iktidarlar ve hem de onlarla mücadele eden hareketler için vazgeçilmez ve yaygın bir davranış biçimi olmuştur. Ve buna bağlı olarak da tüm Sünnî iktidar sahipleri tarihsel kökenlerden gelen düşünme alışkanlıkları nedeniyle, farklı dinsel yorumları kendi otoritelerini yok etmeye çalışan birer siyasal kalkışmanın maskelenmiş biçimi olarak algılamışlardır. Göstermiş oldukları tepkinin en önemli nedeni bu olmuştur.

Selçukluların yaşadığı ciddi sorunlardan başında Şîî İsmailî-Batınî akımların doğurduğu tehdit geliyordu. Selçuklu iktidarı Batınî akımlarla siyasi açıdan mücadele ederken dinsel ve düşünsel alanda da bunları etkisiz kılmaya çalıştı. Bu amaçla kurulan ünlü Nizamiye medreselerinin temel işlevi Sünnî İslam'ı savunmak ve Batınîlik başta olmak üzere diğer dinî ve felsefî akımların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymaktı. Gazzalî'nin bu medreselerde hocalık yaptığı ve eserler yazdığı bilinmektedir.

Osmanlı Türklerinde bu konu daha sistematik bir düzeye yerleştirildi. Zındıklık ve fâsitlik suçlamasının Hanefî fıkıh sistemi açısından temellendirildiği ve yapılan işin meşrû bir dayanağa dayandığı izlenimi verilmiştir. Örneğin Molla Lütfi'den yaklaşık olarak 32 yıl sonra farklı bir gerekçeyle (Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün olduğu görüşünü halk arasında yaymak ve böylece fesat çıkarmak suçundan) idam edilen Molla Kabız (ö. 934/1527) olayında İbn Kemâl sonradan yazdığı eserinde bu işin din açısın-

dan meşruluğuna dair açıklamalar yapmıştır. Eserinde, Hanefî hukukçusu Kâdihân tarafından yazılan *el-Fetâvâ el-Henafiyye* adlı eserinde böyle kimse-lerin katline hükmedileceğine dair bir bölüm (*risâle fîmâ yetalleku bi lafzi'z-zındık*)²⁴ yer almaktadır.

Dolayısıyla merkezîlik Anadolu'da ortaya çıkan her siyasî iktidar açısından temel öneme sahip bir kavramdı. Siyasî düşünce merkezleşme ekseninde gelişirken dinî ve ilmî düşüncenin de buna paralel olarak merkezîyetçi bir duyarlılık taşıya geldiği görülmektedir. Dinî düşünce her zaman siyasî ihtiyaçların baskısını sırtında taşımıştır. Dolayısıyla din uleması da siyasi iktidara bağlı bir memur gibi çalışmıştır. Sünnî İslam'ın ruhbanlık ve din adamlığı kurumunu reddetmesi de bu sürecin hızlanmasına katkıda bulunmuştur. Dinî düşüncenin serüveninde göze çarpan tektipleştirme, merkezleşme ve bunun sonucu olarak farklı yorumları sürekli olarak kuşkuyla karşılama refleksi buradan ileri gelmektedir.

Kuramsal düzeyde Sünnî İslam ruhban sınıfının olmayışıyla tebarüz ederken pratikte ulema adı verilen bir oluşum ve kesim her zaman var olmuştur. Uzun yıllar boyunca imparatorluğun ideolojisinin oluşturulmasında, kurumsallaştırılmasında ve yaygınlaştırılmasında ulema sınıfı, devlet bürokrasisinin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulema sınıfının diğer İslam imparatorluklarındaki ulema sınıfında yapılanma açısından farklılıkları göze çarpmaktadır. Osmanlı toplumsal piramidinin dört ögesini şunlar oluşturuyordu: Askerler (ehl-i seyf), ulema (ehl-i ilm), bürokratlar (ehl-i kalem) ve esnaf, çiftçi ve tüccar (ehl-i ziraat ya da ehl-i hiref)...erkân-ı Erbaa denilen bu sınıflardan ehl-i ilm, silk-i ilmiye, tarîk-i ilmiye olarak da bilinirdi. Ulemanın sınıfsal yapısı Fatih'in izlediği merkezîyetçi politikayla birlikte 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlenmeye başladığı görülmektedir.

Ulemanın toplum ve devlet içinde bu görece yükselişi onu en hassas öğelerden biri haline getirdi. 14.-17. yüzyıllar kesitinde ortaya çıkan ilhad hareketlerinin büyük çoğunluğunun İstanbul'da ulema arasında ortaya çıkması da izlenen merkezîyetçi politikayla yakından ilgilidir. Ulema merkezde bir güç ve itibar biriktirme ve bunu koruma düşüncesiyle hareket etmiş ve arasında çıkan farklılıkları ve uyumsuzlukları büyük reaksiyonla karşılamıştır. Bu sistem açısından istene bir şeydi. Zira ulema arasında yaşanan olayların derhal halka ve devlet bürokrasisine yansması kaçınılmazdı. Bazı ilhad ve zenadika sanıklarının yargılanmalarını bizzat padişahların istemesi ve mahkemeyi izlemeleri de bu duyarlıktan kaynaklanmaktaydı.

²⁴ İbn Kemâl, *Risâle fîmâ yetalleku bi lafzi'z-Zındık* (*Resâilü İbni Kemâl* içinde) nşr. Ahmed Cevdet, İstanbul 1316, II. Cilt, ss. 240-249.

İslam düşünce ve siyaset tarihinde baskı olayının iki düzeyi vardır. İlki tarihsel olarak da önce gelen Haricîlerin isti'râz uygulamalarıdır. Düşünceye yönelik baskının İslam tarihindeki örneklerinden diğeri de devletin uyguladığı *mihne*dir. Mihne, Abbasî hükümdarlarından Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde, *Halku'l-Kur'an* tartışmalarında iktidarın taraf olması ve Sünnî ulemâyı tasfiye etmek ve sindirmek üzere baskı politikasına dönüştürülmüştür.²⁵ Mu'tezile ekolünün temel tezlerinden biri olan Kur'an'ın yaratılmışlığı görüşü, başta Hadisciler olmak üzere Sünnî ulemâ tarafından şiddetle reddedildi. Mu'tezileyi yanına alan Me'mûn, mihne sürecini başlatan meşhur fermanını yayınladı. Me'mûn'un metni felsefî ve teolojik nitelikli kuramsal bir konuyu, bir "*devlet meselesi*" hâline getiriyor, Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşü doğrultusunda fikir beyan etmeyenlerin sorgulanmalarını ve tutuklanmalarını emrediyordu. Ferman, valiler tarafından uygulandı ve kitlelerin saygı duyduğu meşhur alimler yakalanıp sorguya çekildiler, eziyet gördüler.

Abbâsî iktidarı, kendini hak dinin savunucusu saymış, bid'atçılara ve sapıklara karşı dini koruma görevini yerini getirdiğini ilan etmişti. Sultan ve hükümdarların gerçek dini sapıklara karşı koruma görevi tüm Ortaçağ İslam devletlerin resmî politikalarını siyasal meşruiyetlerini oluşturmuştur. Şîî yöneticiler, kendilerini *Ehl-i Beyt'in yardımcıları* ve zâlimlerin düşmanı olarak görürlerken, Sünnî hükümdarlar da sünnet düşmanlarına ve bid'atçılara karşı dini koruma misyonunu üstlenmişlerdi. Mihne uygulamaları kitleler tarafından büyük tepki ve nefretle karşılandı. İktidarın koğuşturma için Mutezili bir fikir olan *halku'l-Kur'an* sloganını seçmesi, Mu'tezilenin yara almasına yola açtı. İslam'da dinî ve felsefî düşüncenin doğmasında ve gelişmesinde büyük katkıları olan Mu'tezile, mihne gerekçesiyle darbe yedi ve bir daha kendini toparlayamadı.²⁶ Mihneyi uygulayan üç halifeden sonra gelen Mütevekkil bu uygulamaya son verdi. Sünnî ulemâyı uygulanan baskıları ortadan kaldırdı, hadisçilerin faaliyetlerine de destek verdiğini açıkladı. Mutezileyi cezalandırdı. Bundan dolayı Sünnî tarihçiler onu '*Nâsıru's-Sünne*' ünvanıyla yücelttiler.²⁷ Bu tarihten sonra da Sünnî ulema ile sultanlar arasındaki ilişkinin daha da sıklaştığı görülmektedir.²⁸

²⁵ Mutezile ve halku'l-Kur'an konusundaki rolü konusunda bkz. Ukeylî, Muhammed Erşid, "el-Mutezile ve Silatuhum bi Mihmeti Halku'l-Kur'an", *Dirâsa Tarihiyye*, XIII, sayı 41, 42, Dimaşk tsz.

²⁶ Mutezile'nin siyasal iktidarla olan ilişkisi bağlamında *Halku'l-Kur'an* sorununun değerlendirilmesi için bkz. Ay, Mahmut, *Mutezile ve Siyaset-Mutezilizmin İktidar Mücedesi*, Ankara 2002, ss. 301-306.

²⁷ Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, IV, ss. 80-86.

²⁸ Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, Ankara 2003, s. 105 vd.

Bu yakınlaşmanın tarihsel, teolojik ve politik bir ürünü olarak Osmanlı din ve devlet bürokrasisinin taşıdığı duyarlık, merkezilik ve homojenleşme doğrultusunda bir politikanın her düzeyde işlediği ve ortaya çıkan sorunları hızlı ve pratik biçimde kendince çözdüğü görülmektedir. Ancak bu yapılan işlerin hukuktan yoksun yerine getirildiği anlamına alınmamalıdır. Her iktidar da olduğu gibi Osmanlı devleti de yapılan illerde bir hukukilik ve bir meşruiyet dayanağı aramıştır. Bunu da ulema ile kurduğu ittifak ve dayanışma sayesinde Sünnî teolojisinde ve pratik olarak Hanefî fikhında bulmuştur. Ancak yine öyle görülüyor ki bu mekanizma her zaman yüksek bir adalet ve hakkaniyet duygusuyla hareket etmemiştir. Zaman zaman bu mekanizmada yer alan yüksek bürokrat ve ulema, kişisel itibar ve ikbal duygusuyla hareket ederek hiç de adil olmayan süreçler düzenlemiş ve haksız yargılara imza atabilmiştir. Olgunun tartışılması gereken önemli başka bir yönü de siyasal kültürü olumsuz etkilemesi ve Osmanlı sonrası dönemin devlet birey ilişkisine de yansımış olmasıdır.

BAÇLICA KAYNAKLAR

1. Adivar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Yayınevi, 2. baskı, İstanbul 1970.
2. Evkuran, Mehmet, *Sünnî Paradıgmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, Ankara 2003.
3. Gökyay, Orhan Şaik, *Molla Lütfi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
4. Gökyay, Orha Şaik; Şükrü Özen, "Molla Lütfi" md., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt XXX, ss. 255-258.
5. Heper, Metin, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Özgün adı: *The State Tradition in Turkey*, İngilizceden çeviren: Nalan Soyarık, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.
6. Hoca Sadedin, *Tâcu't-Tevârih*, I-II., İstanbul 1279.
7. İhsanoğlu, Ekmeleddin, "II. Osmanlı Bilimi Literatürü", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, cilt II, İstanbul 1998.
8. Kâdihân, Fahreddin Hasan bin. Mansûr, *el-Fetâvâ*, I-III, Bulak 1310.
9. Kinalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretu's-Şuarâ*, nşr. İbrahim Kutluk, I-II, Ankara 1978-1981.
10. Mardin, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1986.
11. Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklık ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1998.
12. Özen, Şükrü, "Molla Lütfi'nin İdamına Karşı Çıkan Hamîduddin Efendi'nin Ahkâmü'z-Zındık Risâlesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı IV, İstanbul 2000, ss. 7-16.
13. Özen, Şükrü, "İslâm Hukukunda Zındıklık Suçu ve Molla Lütfi'nin İdamının Fikhîliği", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı VI, İstanbul 2001, ss. 17-62.
14. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1965.

Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ
(Oturum Başkanı)

Doç Dr. Mehmet Evkuran beye yaptığı bu değerlendirmeden ve verdiği bilgilerden dolayı çok teşekkür ediyoruz. Belki çok daha geniş bir müzakerenin konusudur. Mesela Tefsir, Kur'an anlayışı. Molla Lütü'nin hayatına bakıldığı zaman içimiz ister istemez burkuluyor. Tarih her yönüyle o kadar da problemsiz değil. İslam toplumlarının tarihini İslamla özleştirmememiz gerekiyor. Bugünden bakarsak geriye. Çok tartışma noktaları var. Yeni değerlendirmelere, farklı yaklaşımlara konu olabilecek meselelerle karşı karşıya kalabiliriz. Yani diyelim bir insanın öldürülme konusu fetva konusu mudur? Yoksa yargı konusu mudur? Bugünden bakınca daha farklı değerlendirmeler ortaya çıkabiliyor. İnsan hürriyeti bağlamında kişilerin durumları nedir? Nasıl müzakere edilir? Bunlara siz de zaman içerisinde muttali oluyorsunuz. Bence asıl problem teşkil eden bir konu vardır. Bugün de ne yazık ki bu problem devam etmektedir. Dünya tarihi boyunca da olmaya devam etmiştir. Sadece Müslüman toplumlarla ilgili değil farklı kültür medeniyet ortamlarında da aynı problemler yaşanmıştır. Bilim ve kültür siyasetin neresindedir? Siyaset eğer bilim ve Kur'an ahlakına tabi olursa orada medeniyet ortaya çıkıyor. Ancak bunun tersi durumlarda hukuk, bilim ve ahlak politikaya kurban edildiği zaman da karanlık dönemler yaşanmıştır. Hiçte istenmeyen olaylara dünyamız sahne olmaktadır. Bence medeniyet 20. yy.da 21. yy.da yaşamak değildir. Çağdaşlık insanlığın gelişiminde önemli olabilecek adımları ileriye doğru atabilmektir. Yanlışlıkları tekrarlamaksızın ileriye bakış olmalı diye düşünüyoruz. Diğer bir konuda şudur: Çoğu defa bu karıştırılıyor. Buna bir vurgu yapmak istiyorum. Kur'an tarihin içerisinde. Tabii ki Allah'ın tarihe müdahalesidir. Orada şartlar vardır. Muhatap alınan insanların içerisinde yaşadığı coğrafya, ekonomik, sosyal, siyasî şartlar vardır. Bu ayrı bir konudur. Felsefî anlamda bir yaklaşım ise çok farklı bir değerlendirmenin konusudur. O teze göre de her şey değişmektedir. Değişmeyen hiçbir şey yoktur. O zaman *Kur'an'ın o günkü mesajı bugünkü toplumlara hitap etmemektedir* gibi bir yaklaşım sergilenmektedir. Ancak yaklaşımın temelinde evrimci tekamülcü bir yaklaşım söz konusudur. Halbuki insanın fitratıyla ilgili bir değişiklik yoktur. Adetler, araçlar, aygıtlar değişmektedir. Sahneler, kostümler, renkler değişmektedir. Ancak serüven aynı serüven. Oyun ve rol aynı roldür. Kabilin elindeki taş bugün nükleer bombalara dönüşmüştür. Tarihi ele alırken sadece değişme süreciyle değil aynı zamanda süreklilik boyutuyla da beraber ele almak gerekmektedir.

Tuncer Namı Bey Molla Lütü'nin üzerine kısa bir müzakere yapmak istediklerini bildiriyorlar. Zamanımız kalmasa da böyle bir insanın değerlen-

dirmesinde belki farklı boyutlar olabilir. İfade edilmesi gereken önemli noktalar olabilir. Bundan dolayı Tunçer Namı Beye 5 dk konuşma süresi vermediyi düşünüyorum. Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Tuncer NAMLI

(Fecr Yayınevi Editörü)

Muhterem misafirler, bana bu imkanı verdiğiniz için muhterem oturma başkanımıza ve siz değerli izleyicilere teşekkür ediyorum. Sabrınızı çok zorladığımı biliyorum ama özür dileyerek niçin söz aldığımı kısaca izah etmek istiyorum. Tarih boyunca izini sürdüğüm daha doğrusu bütün bilim adamlarının izini sürdüğü bir kayıp halkanın, bir düğümün çözümüne rastladığımı düşünüyorum. Osmanlı'nın son 300 yılı hep tartışılmıştır. Neden gerilediği ve neden yıkıldığı üzerinde önemle durulmuştur. Aslında kayıp halka Fatih dönemi ve sonrasında aranmalıydı diye düşünüyorum. Çünkü burası dönüm noktasıdır. Ben bugün bu kayıp halkanın izine rastladığımı düşünerek heyecanlandım ve bunu sizinle paylaşmak istedim. Özellikle Molla Lütü'nin, Sinan Paşa ve Ali Kuşçunun öğrencisi olduğunu öğrenince daha ciddi, daha derinlemesine bir incelemenin gerekliliğini düşündüm.

Fatih Sultan Mehmet, gerçekten büyük bir kişilik. Allah kendisine, dostlarına, mücadele arkadaşlarına gani gani rahmet eylesin. Sadece İstanbul'u fethettiği için değil, Osmanlı'nın şahsında İslam bilim tarihinin tıkanmaya girdiğini ve yeni bir bilim metodolojisinin yazılması gerektiğini fark edebilen bir kişilik olduğu için. Fatih'in yakınında bulunan iki danışmanı var: Ebulvefa ve Sinan Paşa. İctihat yanlısı bu iki kişiyle çok yakın görüş teatisinde bulunuyor, Fatih. Osmanlı ulemasının geneli taklitçidir ve statükocudur. Fatih taklitçiliğin doğurduğu bu tıkanıklığın farkında olduğu için bu iki insana diyor ki: "Osmanlı bilim tarihi ve metodolojisi tıkanmıştır. Bana, bunu yeniden yazacak bir alim bulun!" Söz konusu danışmanlar diyor ki: "Sultanım! Osmanlı Ülkesinde böyle bir zat yok. Sadece İran'da -o dönemde (sanıyorum) Karakoyunlular devletinde yaşıyor- Ali Kuşçu, diye biri var. Bunu yapsa yapsa o yapar." Fatih; "Getirin İstanbul'a" dediğinde, danışmanları; O zat, o ülke için çok stratejik bir kişilik. O zatı bırakacaklarını sanmıyoruz!" dediklerinde. "Gizlice getirin!" diyor. Gerçekten de bazı araştırmacılar, Ali Kuşçu'nun İstanbul'a gizlice getirildiği kanaatinde (İhsan Fazlıoğlu, *Ali Kuşçu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi). Tabii Ali Kuşçu'nun kendisi de razı olmalı böyle bir getirilişe, yoksa bu mümkün olmazdı herhalde! Yapılan istişareler sonucunda Ali Kuşçu (yanılmıyorsam) dört tane kitap yazmaya karar veriyor. Sultan Fatih'in planı doğrultusunda. Üç tanesini

yazmaya ömrü kifayet edemiyor. Sadece bir tanesini yazıyor ve sonuçta Sultan Fatih'in hayalleri suya düşüyor.

Ben burada kayıp halka olarak şunu görüyorum. Araştırma imkanım olmamıştı. Değerli bilim adamlarının verdikleri bu değerli bilgiler kayıp halkayı benim önüme getirdi diye düşünüyorum. Ali Kuşçu'dan sonra bu projeyi devam ettirecek bir kimse yokmuydu, diye bir soru vardı kafamda. Özellikle Sinan Paşa'nın Molla Lütüf'i'yı koruması ve Sultan Fatih'in kütüphanesinde görev vermesi çok önemli bir göreve getirmesi tesadüfi değildir. Daha doğrusu Molla Lütüf'den önce o statükocu ulema Ebul Vefa'yı yargılamak istemekteler ve bahane aramaktadırlar. Ebul Vefa kendisi Hanefi olduğu halde hep akşam yatsı ve sabah namazlarında Fatihadan önce besmeleyi açıktan okumaktadır. Halbuki Şafilere besmeleyi açıktan okur. Ebul Vefa bu tutumuyla Hanefi ulemasının görüşüne aykırı davranmaktadır. Dolayısıyla taklitçi ulema çevresinin genel yaklaşımına göre sorgulanmayı hak etmiştir. Fakat onların bu katı tutumuna Sinan Paşa engel olmuştur. Burada verilen bilgilere göre Molla Lütüf'nin elle tutulur somut bir suçundan söz edilememektedir. Dolayısıyla Molla Lütüf'nin kendisinden önceki bu önemli şahsiyetlerin verdikleri dönüşüm kararının kurbanı olarak idam edildiğini düşünüyorum.

Saygıdeğer bilim adamları, değerli izleyiciler! Statüko maalesef toplumların kendini dönüştürmesinin, devletin kendisini yenilemesinin önündeki en büyük engeldir ve Osmanlı Devleti, çok sevdiğimiz, minnetle andığımız o dünya devleti belki de bu dönüşümü gerçekleştiremediği için maalesef tarihe gömülmüştür. Onun için, statükoculuğa yeniden bakmamız gerektiğini düşünüyorum. Bu vesileyle tebliğci arkadaşlarımın sundukları bu önemli bilgilerden dolayı da bana verdiğiniz bu imkandan dolayı da canı gönülden teşekkür ediyor, hepimize saygılar sunuyorum.